

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduskond
Haridusteaduste instituut
Koolieelse lasteasutuse õpetaja õppekava

Merli Murumaa
ARUTELU NÜÜDISAEGSE ÕPIKÄSITUSE ÕPPEMEETODINA ÕPETAJATE
HINNANGUL KOOLIEELSE LASTEASUTUSE ÕPPETÖÖS
Bakalaureusetöö

Juhendaja: haridusteaduste lektor Egle Säre

Tartu 2020

Arutelu nüüdisaegse õpikäsituse õppemeetodina õpetajate hinnangul koolieelse lasteasutuse õppetöös

Resümee

Nüüdisaegse õpikäsituse järgi on tähtsal kohal õppijakeskne lähenemine ja aktiivõppemeetodid, mis võimaldaksid lastel olla aktiivsed osalejad. Arutelu kui üks nüüdisaegse õpikäsituse õppemeetodeid on kindla ülesehitusega, mis toetab laste kuulamis-, rääkimis-, mõtlemis- ja väljendusoskust. Käesoleva töö eesmärk on välja selgitada lasteaiaõpetajate arusaamad arutelu olemusest ja kuidas võimaldab arutelude läbiviimist Koolieelse lasteasutuse riiklik õppekava. Andmete kogumisel viidi läbi poolstruktureeritud intervjuud, mille analüüsimisel kasutati kvalitatiivset suunatud sisuanalüüsi. Uurimustöö tulemusest selgus, et õpetajad peavad Koolieelse lasteasutuse riikliku õppekava arutelude pidamisel soodustavaks teguriks. Õpetajad kasutavad õppemeetodina arutelusid, kuid ei vii arutelusid läbi kindla ülesehitusega ega valmista neid ette.

Märksõnad: Arutelu, õppemeetod, õpetaja, lasteaiaõpetaja

Discussion as a teaching method of the modern concept of learning in the opinion of teachers in kindergarten institution

Abstract

A Modern teaching method is a learner-centered and activity-based teaching method that allows children to be active participants. Discussion as one of the teaching methods of modern learning approaches, has a definite structure that supports children's listening, speaking, thinking and expression skills. The aim of this thesis was to find out the kindergarten teachers' understandings about the nature of the discussion and how kindergarten's curriculum supports discussions. Data was collected by using semi-structured interviews and analyzed using qualitative content analysis. The results revealed that teachers consider the kindergarten's curriculum to be contributing factor in discussions. Teachers use discussions as a teaching method, but do not conduct discussions in a specific way or prepare them.

Keywords: discussion, teaching method, teacher, kindergarten teacher

Sisukord

Sissejuhatus.....	5
Arutelu olemus.....	6
Arutelu kui õppemeetod.....	7
Arutelu eesmärk.....	8
Arutelu ülesehitus.....	8
Õpetaja roll arutelus arutelu juhina.....	9
Metoodika.....	12
Valim.....	12
Andmete kogumine.....	13
Andmeanalüüs.....	14
Tulemused.....	14
Õpetajate arusaamad arutelu olemusest ja tähtsusest.....	15
Teadlikud arutelust kui õppemeetodist.....	20
Mõju laste arengule.....	21
Arutelu.....	22
Töö piirangud ja soovitused edasiseks uurimiseks.....	24
Tänuõnad.....	25
Autorsuse kinnitus.....	25
Kasutatud kirjandus.....	26
Lisad	
Lisa 1. Intervjueerija intervjuu küsimused	
Lisa 2. Koodi tekkimise näide tähenduslikust üksusest esimese uurimisküsimuse analüüsil	
Lisa 3. Näide koodidest kategooria moodustamine esimese uurimisküsimuse analüüsi	

Sissejuhatus

Nüüdisaegse õpikäsituse järgi on tähtsal kohal õppijakeskne lähenemine ja aktiivõppemeetodid, mis võimaldaksid lastel olla aktiivsed osalejad ning suurema osa oma ajast veedaksid lapsed mõtlevas ja tegutsevas rollis (Õpikäsitusest ja selle muutumisest, 2017). Kiiresti muutuv maailmas, kus informatsioon on kergesti leitav, on vaja lastel paremaid kognitiivseid oskuseid. Kognitiivsete oskuste areng aga nõuab lastelt head väljendus- ja põhjendusoskust (Säre, 2018). Seega oleks vajalik üle vaadata, missugused õppemeetodid võimaldavad nüüdisaegse õpikäsitusega kooskõlalist õpet ja kas üheks võimalikuks meetodiks võiks olla arutelu.

Koolieelse lasteasutuse riiklikus õppekavas (2008) on välja toodud, et õppimine on protsess, mille käigus toimuvad muutused teadmistes, hoiakutes ja nendevaheliste seoste loomises. Arutelu on sobivaks meetodiks, mis võimaldab lapsel parimal viisil õppida uurimise ja suhtlemise kaudu, saada aru seostest ja mõelda kaemuslikult-kujundlikult ja verbaalselt ning reageerida sellele vastavalt. Arutelu on üks õppemeetod, mille abil saavad lasteaiaõpetajad integreerida erinevaid valdkondi, kasutada üldoskuste arendamiseks, sest arutelud avardavad maailmapilti lisaks teadmiste ja mõtlemisevõime arendamisele (Ezzedeen, 2008).

Koolieelse lasteasutuse riiklikust õppekavast (2008) lähtuvalt tuleks arendada mõtlemise oskust nii, et 6-7 aastane laps oskaks selgitada ja põhjendada oma seisukohti. Probleemide lahendamiseks on vaja kriitilist mõtlemisoskust, mida aitab saavutada arutelu (Fisher, 2005), arutlemisoskus aitab lastel selgitada ja teadvustada oma veendumusi. Männamaa ja Marats (2009) on öelnud et, 5-6 aastased peaksid suutma juba arutleda kergemate probleemsete teemade üle ja vahetada omavahel muljeid kogemuste põhjal. Aruteludes osalevad 6-7 aastased on huvitatud õppimisest, oskavad märgata detaile ja orienteeruda juba paremini oma teadmistes. Lapsed mõtlevad ja arutlevad selles vanuses juba loogilisemalt ja seejärel tuleb ka lihtsamate probleemide lahendamine hiljem välja (Männamaa & Marats, 2009).

Säre, Luik ja Tulviste (2016) on uurinud filosoofilise arutelu mõju Eestis 5-6 aastaste laste mõtlemisoskuste arengule, eriti põhjendusoskuse arengule ja leidsid, et arutelu mõjub mõtlemisoskuse arengule positiivselt. Taiwani õpetajate seas läbi viidud küsitlusest selgus, et õpetajad tunnevad end arutelude läbiviimisel kindlana, kuid leiavad, et arutelud ei võimalda anda edasi piisavalt faktiteadmisi ja seega on arutelud ajaraiskamine (Eshach, Wu, Hwang, & Hsu, 2014). Kuid samas ei ole uuritud, kui oluliseks peavad lasteaiaõpetajad arutelu, kui õppemeetodi tähtsust õppetöös.

Eestis on küll uuritud klassiõpetajate arusaamu arutelu olemusest (Pamberg-Mägi, 2019), filosoofiliste arutelude rakendamist 5-7 aastaste lastega põhjendamisoskuse arendamise eesmärgil (Säre, et al., 2016; Vesi, 2018) ja 6-7 aastaste lastega väärtuskasvatustlike eesmärkide saavutamisel (Oras, 2016), kuid puudub uuring kui oluliseks peavad lasteaiaõpetajad arutelu meetodit ja palju võimaldavad lasteaiaõpetajad lastel arutleda, ning milliseid oskuseid arutelu nende arvates lastel arendab.

Bakalaureusetöö uurimisprobleem seisneb selles, et õpetajate vähene teadlikkus arutelu meetodi tõhususest üldoskuste arendamisel võib põhjustada olukorra, kus arutelu rakendatakse õppetegevustes juhuslikult või ebapiisaval hulgal.

Arutelu olemus

Rääkides arutelust tuleks esmalt lahti seletada arutelu mõiste. Mõistet on vaja selgitada selleks, et lugejal oleks parem mõista, mida töö autor näeb ise aruteluna, kuna tihti aetakse segi arutelu ja vestluse mõisted ning erinevad autorid seletavad ka arutelu mõistet erinevalt.

Arutelu ehk kollektiivne arutluskäik (Eesti Keele Instituut, 2019) on arutlev vestlus, millel käigus lahendatakse mingit probleemi ja jõutakse järelduseni (Hess, 2004). Arutelu teemad on tavaliselt seotud lapse kuuldu või nähtuga. Õpetaja roll aruteludes on jälgida, et lapsed peaksid kinni arutelu teemast (Kivi & Sarapuu, 2005), kuid samas innustada lapsi ise küsima ja vastuseid leidma (Fisher, 2005), et lapsed jõuaksid lõpuks ka probleemi lahenduseni (Kivi & Sarapuu, 2005). Lapse arvamus arutelus on kokkuvõtte tema teadmistest ja kogemustest. See eeldab lapse mõttetööd ja analüüsi oskust, aruteludes veendub laps, et igal ühel võibolla oma arvamus (Kivi & Sarapuu, 2005). Lapse peamiseks rolliks arutelus on olla aktiivne osavõtja ja oma arvamuse avaldaja (Fisher, 2005).

Käesolevas bakalaureusetöös lähtutakse kahe allika põhjal kombineeritud arutelu mõiste selgitusest ja tunnustest. Hessi (2004) ja Eesti Keele Instituudi (2019) poolt sõnastatud arutelu toimub kahe või enama inimese vahel, aruteluks peab olema teema või probleem, mida lapsed mõtteid vahendades lahendavad. Arutelu käigus saavad lapsed uusi teadmisi, esitavad ise oma seisukohti ja kuulavad ka teiste laste mõtteid. Arutelude tulemus on lahenduste leidmine ja uute seisukohtade avastamine.

Arutelu kui õppemeetod

Arutelu on lõbus mõtisklus ja juurdlemine, millegi avastamine ja erinevate seoste leidmine, huvitavate ideede jälgimine ja katsetamine (Zoller, 2008). Arutledes saavad lapsed arendada kontseptuaalset mõistmist ja mõtlemist (Eshach et al., 2014). Lähtudes nüüdisaegsest õpikäsitusest (Õpikäsitusest ja selle muutumisest, 2017) ja Koolieelse lasteasutuse riiklikust õppekavast (2008) on oluline, et kasutatakse õppemeetodeid, mis võimaldaksid lastel saada kogemusi, anda võimalus reflekteerida oma olemasoleva kogemuse üle, kõrvutada uusi teadmisi, märgata seoseid ja kujundada enda mõtestatud maailmapilti.

Haridus tähendab lastele mõtlemise õpetamist, kuid samas toodab haridussüsteem mõtlemisvõimetuid inimesi (Fisher, 2005). Koolieelse lasteasutuse riiklikus õppekavas (2008) on kirjutatud, et lapsele tuleb luua arutelude võimalus, et lapsed saaksid oma teadmisi seostada kogemustega. Teadmised mõtlemisest tulenevad suuresti kahest erinevast traditsioonist: filosoofiast ja psühholoogiast. Filosoofid pidasid kaua aega mõistmist mõtlemise asupaigaks ja mõtlemise aredamist hariduse ideaaliks. Filosoofia on rõhutanud vajadust õppida kriitilist mõtlemist väitluse ja loogika abil (Fisher, 2005).

Arutelude pidamine on õppijakeskne lähenemine, kutsudes ülesse lapsi väljendama oma ideid. See tähendab, et ei õpita lihtsalt fakte, vaid ka seda, milliseid seoseid arvamuste vahel tekib ja mis neist järeldub (Kikas, 2008). Lapsed kogevad midagi uut, kõrvutavad selle oma varasemate teadmistega, kogemustega ning struktureerivad oma senised teadmised ümber. Arutelude ajal toetuvad lapsed oma eelteadmistele, mis võivad olla mitteteaduslikud, lünklikud või lausa valed (Fisher, 2005).

Arutelu on õpetamismeetod, mis viib iseseisva mõtlemiseni ja aitab lapsel teistsuguste vaadetega toime tulla (Klemmer, 2013; Cassidy, 2012; Matthews, 2006), arutelu algab kogemusest ja selle kogemuse tõlgendamisest. Arutelude käigus konstrueeritakse uued teadmised olemasolevatega, mille tulemusel toimub varasemate seoste lõhkumine või ümber kujundamine (Fisher, 2005). Võimaldades lastel osaleda arutelus, õpivad nad osalema ühiskonnas, otsuste tegemisel ja suhtlemisel. Teiste inimestega koos elades peame arvestama, et on ka teisi väärtuseid ja vaateid. Arutlemine toetab last, et laps saaks iseseisvaks isikuks, edukaks õppijaks ja vastutustundlikuks kodanikuks. Arutelu arendab lastel väljendusvõimet, et nad oleksid ühiskonnas vastutustundlikud, edukad ja enesekindlad kodanikud (Cassidy, 2012; Matthews, 2006).

Arutelu eesmärk

Arutlemine on õppemeetod mille tulemusel saab õpetaja täita erinevaid eesmärke. Arutlemine käib meiega kaasas terve meie elu, algul laps kuulab, mida täiskasvanud räägivad. Kui aga esitada lapsele avatud küsimused, hakkab laps mõtlema. Last tuleb innustada mõtlema ja arutlema, mida tema arvab ja tunneb. Laps peab õppima ühiskonna käitumist, mille osa ta on (Cassidy, 2012). Laste eluline vajadus on esitada küsimusi, seda teevad nad juba väga varakult, kui aga neid eirata, siis loobub laps vastuste otsimisest (Fisher, 2005).

Fisher (2005) kirjutab, et laste vahel tekkinud arutelu aitab kasvatada kaalutlevaid ja arukaid isiksusi. Arutelu on mingi probleemi lahenduseni jõudmine verbaalselt, mis võimaldab lastel veenduda, et inimesed sõnastavad oma kogemusi ja nähtusi erinevalt. Et lapsed tajusid seoseid, peaksid arutelude teemadeks olema kogemustega seotud kuuldused, nähtused, mille põhjal saab lahendada probleemi. See eeldab lapse mõtlemisuskust, mille tulemusena suudab laps oma arvamust teistele arusaadavalt sõnastada (Kivi & Sarapuu, 2005).

Arutelu ülesanne ei ole õpetada mõtlemist, mis vabastaks lapsed tunnetest ja emotsioonidest, vaid eelarvamustest, mitmesugustest irratsionaalsetest nähtustest ning oletustest. Arutelu käigus õpitakse kriitilist mõtlemist, mis aitab testida põhjenduste ja tõestuste paikapidavust teemades (Fisher, 2005).

Arutelu eesmärgiks on äratada lastes uudishimu (Säre, 2010), selle protsessi käigus õpivad lapsed üksteist kuulama ja aktsepteerima, nii saab laps kõige paremini teadlikuks iseendast (Krull, 2000). Arutelude käigus areneb lastel mõtlemine, keelelised ja sotsiaalsed oskused (Säre, 2010). Lapsed õpivad olema järelemõtlikud, kaalutlevad, taktitundelised ja arukad isiksused, selleks vajalikud oskused omandatakse käsikäes keele ja mõtlemise vahendusel (Võgotski, 2006).

Arutelu ülesehitus

Arutelu koosneb kolmest etapist: ettevalmistus, arutelu ja kokkuvõte. Ettevalmistusetapp hõlmab arutelu planeerimist, häälestamist ja sissejuhatust. Arutelu põhiosa võib koosneda mõistetest, näidetest, analüüsides, põhjendustest, seoste leidmisest, seisukohtade formuleerimisest, skeemidest, joonistamisest ja mängudest. Arutelu kolmandaks etapiks on kokkuvõte, milleks on teema kokkuvõte ja hindamine (Säre, 2018).

Arutelu esimene etapp algab planeerimisega, kus arutelu juht otsib välja sobivad materjalid ja koostab kava. Aruteludeks pidamiseks on hea istuda ringis, kus kõik näevad kõiki. Sellele järgneb häälestus või mõni muu rituaalne tegevus (Säre, 2018). Ettevalmistuse viimaseks osaks on sissejuhatus, kus lepatakse kokku reeglid ja esitatakse arutelu teemaga seotud materjal, loetakse ette lugu või näidatakse videot, mis paneb lapse mõtlema ja tekitab rääkimis soovi.

Arutelu põhiosa koosneb arutelust, kus õhutatakse lapsi mõtlema (Säre, 2018), mille tulemusel saab laps anda läbimõeldud vastuseid (Fisher, 2005). Arutelu põhiosas otsitakse täpsustavaid küsimusi laste endi küsimustele, tehakse vahekokkuvõtteid, luuakse seoseid ja julgustatakse lapsi aktiivselt kaasa rääkima (Säre, 2018). Arutelu saab toetada skeemide, joonistuste või mängudega, mis võimaldavad kaasata kõiki lapsi korraga (Säre, 2018).

Arutelu kolmandaks etapiks on kokkuvõte, mida viiakse läbi erinevatel viisidel. Kokkuvõtet alustab arutelu juht siis, kui on näha, et lapsed hakkavad väsima või uusi ideid enam ei lisandu. Kokkuvõte koosneb kahest osast, milleks on kokkuvõte teemast ja hinnangu andmine arutelu protsessile. Lapsed teevad oma mõtetest kokkuvõtte ja annavad tagasisidega teada, mida uut nad teada said või millist teemat oleks vaja veel arutada (Fisher, 2007; Säre, 2018). Kokkuvõtteks esitatakse uuesti küsimus, mis esitati arutelu alguses, kõik osalised ütlevad, mida teemast arvavad (Säre, 2018), lõpetuseks tuuakse välja erinevad arvamused (Gaut & Gaut, 2015). Isegi kui arutelu osalised on jõudnud arutelu ajal mingisuguse tulemuseni, ei pruugi see olla lõplik.

Arutelu lõpus tehakse üheskoos arutelu protsessile hinnang, koos lastega, näiteks põidlahinnang või viiesõrmehinnang, esitades küsimusi: *Kas me kuulasime täna hästi? Kas me kõik osalesime täna arutelus? Kas arutelu oli huvitav?* (Säre, 2018).

Õpetaja roll arutelus arutelu juhina

Lasteaiaõpetaja on oma käitumisega lastele eeskujuks ja kannab arutelus tähtsat rolli. Enne kui arutelu juht soovib alustada aruteluga, peab ta tutvuma ise teemaga ja valmistama ette kõik abivahendid, mida arutelus kasutab, et arutelu põhiosa õnnestuks (Fisher, 2005; Gaut & Gaut, 2015). Õpetaja peaks looma aruteluks võimaluse ja vastava keskkonna, mis aitab väljendada lapsel oma sisemisi nähtusi ja võrrelda neid teiste omadega (Eshach et al., 2014).

Enne arutelude algust, peaks õpetaja planeerima (teema, toimingute järjestus, ajakava, küsimustega avamine, arutelu lõpetamine). Kuid arutelu juht ei tohi ise anda ühtegi arvamust ja

hinnangut (Klemmer, 2013). Kõigi osalejate ja arutelu eestvedaja seisukohad on võrdselt tähtsad (Fisher, 2005). Õpetaja tutvustab või räägib üle sissejuhatavas osas reeglid ja esitab materjali, mille põhjal toimub arutelu. Õpetaja saab arutelu toetada suuliselt ja visuaalsete materjalidega, milleks võivad olla pildikaardid, nukud, puzzle, mudelautod jms (Säre, Luik, & Fisher, 2016). Arutelu juht algatab ühiselt reeglite meeldetuletuse. Näiteks kui reeglid on varasemalt lastele tuttavad, siis saab lastel paluda öelda, millist reeglit me vajame, et kõik tunneksid ennast arutelus hästi. Üks peamine ja olulisim reegel, mille pakub esialgu välja arutelu juht on näiteks: „*Räägib see, kelle käes on pall*“ (Klemmer, 2013).

Õpetaja saab anda lastele ülesande, et lapsed seaksid arutelu jooksul ka isikliku eesmärgi: „*Ma tahan hoolikalt kuulata*“ või „*Ma ei taha kedagi katkestada rääkimise ajal*“. Oma eesmärgi saavad nad saavutada arutelu käigus, lõpus küsib õpetaja, kas nad said oma eesmärgi saavutatud või mitte (Klemmer, 2013).

Lapsed ei tea loomult, kuidas arutleda ja küsida, seda tuleb neile õpetada (Cassidy, 2012). Et lapsed jõuaksid õige järelduseni, küsib õpetaja arutelu ajal suunavaid küsimusi, mis viivad lapsed „õige“ järelduseni. Arutelu sisaldab arutelu juhi poolt esitatud suletud ja avatud küsimusi loo või stsenaariumi kohta ja lähtuvalt laste vastustest (Säre, Luik, & Fisher, 2016).

Kuid alati pole kõik teemad sellised, kus lapsed õpivad, mis on õige ja mis vale (Cassidy, 2012). Äärmiselt oluline, et lastele antakse võimalus tutvuda esitatud argumentide kõigi külgedega, et nad saaksid omaenda põhjuseid arendada (Cassidy, 2012). Õpetaja võib arutelu juhina seada kahtluse alla laste väiteid või presenteerida neid teise vaatenurga alt. Kuid õpetaja võib jätta ka mulje, et ei tea lahendust, see soodustab lapsi jätkama arutelu seni, kuni leitakse lahendus (Alvermann, O'Brien, & Dillon, 1990).

Lapsed ei suuda kuigi kauaks koondada oma tähelepanu arutelus räägitavale, selle tagajärjeks on vahel mõni vallatus või unistamine. Õpetaja ülesanne on arutelu juhtida vahekokkuvõtete ja küsimustega, et lapsed püsiks teemas. Laste väljendusi ei tule parandada iga väiksema vääratuse puhul. Ainult jämedamaid keelevigu peab parandama, kuid omapärane väljendusviis jäägu puutumata. Et arutelu juhtimine toimiks, peaks õpetaja võtma osa ja kuulama lapsi (Käis, 1991).

Et aru saada, mida lapsed tegelikult mõtlevad, tuleks õpetajal tähelepanelikult jälgida, mida lapsed ütlevad. Traditsiooniline õpetaja ja õppija vaheline suhe kipub peale suruma mõtet, et õpetaja räägib ja lapsed kuulavad, kuid arutelus räägivad lapsed ja õpetaja kuulab. Õpetaja

osavõtlikkus kuulajana annab lastele head eeskujuga ja aitab lisaküsimuste esitamises olla adekvaatsem (Fisher, 2005).

Uuring on näidanud, et kui suunata lapsi peab arutelu juht teadma küsimuste eesmärki ja täpset funktsiooni. Peamiselt eristatakse ainult avatud küsimused ja suletud küsimused (Säre et al., 2019). Suletud küsimusteks peetakse küsimusi, millele oodatakse kindlaid vastuseid, saab vastata kas jah või ei, või lühidalt faktilisi vastuseid (Säre, Tulviste, & Luik, 2019). Avatud küsimusteks aga peetakse küsimusi, millele saab vastata mitmetel erinevatel viisidel. Avatud küsimustele vastates saavad lapsed selgitada oma arvamust ja ideid, teha järeldusi, mõelda edasi teiste laste arvamuste üle ja mõtestada teiste laste vaateid (Fisher, 2005; Säre et al., 2019). Nii saab arutelu juht ka küsimusi ümber sõnastada, et avaneksid kõik lapsed, ka need, kes ei ole alustanud veel kaasarääkimist. Lastel on lihtsam teema juurde tagasi tulla, kui arutelu juht esitab sama või ümber sõnastatud küsimuse uuesti. Kui arutelu juht näeb, et lapsed ei hakka arutlema ja vastavad ühe sõnaga küsimusele, siis võib õpetaja paluda uue küsimusega pikemat selgitust (Säre, Tulviste, & Luik, 2017).

Aruteludes tuleks kasutada avatud küsimusi ja vältida suurel hulgal suletud ja faktipõhiseid küsimusi. Suletud küsimuste vastused jäävad napisõnaliseks ja kasutatakse tavaliselt siis, kui tahetakse saada konkreetseid vastuseid (*aastaarv, isikunimed, erialased mõisted*) (Kidron, 1999). Avatud küsimused annavad võimaluse lapsel selgitada oma arvamust ja ideid, teha järeldusi, mõelda edasi teiste laste arvamuste üle ja mõtestada teiste laste vaateid (Fisher, 2005; Säre et al., 2019). Küsimused sõltuvad sellest, kas need on lapse vastustest lähtuvad või teemast sõltuvalt tekkinud (Säre et al., 2019). Avatud küsimused suunavad lapsi andma pikemaid seletusi ja kirjeldusi, mille tulemusel kasutab laps mitmekesisemat sõnavara ja lausestruktuuri (Kidron, 1999; Säre, Luik, & Tulviste, 2016).

Arutelu ehk kollektiivne arutluskäik on kindla ülesehitusega õppemeetod, mis toetab laste kuulamis-, rääkimis-, mõtlemis- ja väljendusoskust, kus õpetaja on arutelu juhi rollis, suunates laste mõttekäike küsimuste ja vahekokkuvõtetega. Eelnevast tulenevalt püstitati empiirilise uuringu eesmärk, milleks on välja selgitada lasteaiaõpetajate arusaamad arutelu olemusest ja kuidas näevad lasteaiaõpetajad arutelude tähtsust erinevate oskuste toetamisel.

Eesmärgist lähtuvalt püstitati järgmised uurimisküsimused:

1. Milline on lasteaiaõpetajate arusaamad arutelu olemusest ja tähtsusest?
2. Kuidas näevad lasteaiaõpetajad arutelust kui õppemeetodist?

3. Millist mõju tajuvad lasteaiaõpetajad arutelu kui õppemeetodi rakendamisel laste arengule?

Metoodika

Käesolev uurimistöö toetub kvalitatiivsele uurimisviisile, mis annab võimaluse keskenduda inimeste arusaamadele (Laherand, 2008). Kvalitatiivne uurimisviis on inimeste kogemuste ja tõekspidamiste uurimiseks (Kalmus, Masso, & Linno, 2015). Seoses töö eesmärgi ja uurimisküsimustega on kvalitatiivse uurimisviisi valik põhjendatud, kuna need põhinevad õpetajate arvamusel ja on oma olemuselt kvalitatiivne info.

Valim

Valimi moodustamisel kasutati mittetöenäosuslikku mugavusvalimit, mille järgi moodustasid valimi uurijale kergesti kättesaadavad uurimisobjektid (Õunapuu, 2014). Valim moodustus lasteaiaõpetajatest, kes töötavad hetkel õpetajana. Valimisse kaasati seitse Lääne- Virumaa õpetajat kahest erinevast lasteaiast. Kõik õpetajad olid naissoost. Neist kõige noorem 27 aastane ja kõige vanem 45 aastane. Intervjueeritud õpetajate keskmine vanus oli 36 eluaastat. Uuringus osalenud õpetajate tööstaaz oli 4 – 26 aastat, keskmiseks tööstaaziks kujunes 10 aastat. Tabelis 1 on välja toodud intervjueeritavate taustaandmed vanuse, tööstaazi ja hetkel õpetatavate laste vanus. Seitsmest intervjueeritavast viis on lastega koos alates sõimest kuni koolimine kuni. Uuritavate konfidentsiaalsuse tagamiseks detailsemaid andmeid välja ei tooda.

Tabel 1. Intervjuus osalenud õpetajate taustaandmed

Intervjueeritav	Õpetaja tööstaaz	Õpetaja vanus	Laste vanus rühmas
Intervjueeritav 1	5	27	4-5a
Intervjueeritav 2	10	33	5-7a
Intervjueeritav 3	10	39	2-4a
Intervjueeritav 4	14	39	6-7a
Intervjueeritav 5	7	32	2-4a
Intervjueeritav 6	4	37	5-7a
Intervjueeritav 7	26	45	2-3a

Andmete kogumine

Bakalaureusetöö autor pakkus võimalust osaleda kaaskolleegidel enda uurimuses suusõnalises suhtluses. Kõikidelt uuritavatel saadi nõusolek uuringus osalemiseks 2020. aasta jaanuarikuus. Intervjuud toimusid 2020. aasta veebruarist märtsini. Intervjueerija lubas tagada intervjueeritavatele anonüümsuse, nende isikuid ega lasteaedade nimesid töös ei avaldata. Intervjuud viidi läbi uuritavatele sobival kuupäeval, kellajal ja loomulikus töökeskkonnas. Töö autor tutvustas intervjuu alguses ennast, oma töö sisu, eesmärki ja intervjuu korraldust. Töös on intervjueeritavad ära tähistatud Intervjueeritav 1, Intervjueeritav 2 jne.

Andmeid koguti poolstruktureeritud intervjuuga, mis võimaldas aru saada, mida intervjueeritav mõtleb (Laherand, 2008). Poolstruktureeritud intervjuu võimaldab andmete kogumisel esitada lisaküsimusi, vajadusel küsimusi korrata või ümbersõnastada (Laherand, 2008; Õunapuu, 2014). Intervjuu küsimuste koostamisel toetuti Eschach (2013) ja Pamberg-Mägi (2019) poolt koostatud intervjuu küsimustele, neid võeti üle ja kohandati vastavalt käesoleva uurimuse uurimisküsimustele. Kokku oli intervjuus 34 küsimust, millest moodustati 4 teemaplokki. Intervjuusse sisseelamiseks küsis intervjueerija sissejuhatavaid küsimusi. Lisaks tekkis kolm teemaplokki: (1) millised on lasteaiaõpetajate arusaamad arutelu olemusest ja tähtsusest; (2) kuivõrd teadlikud on lasteaiaõpetajad arutelust kui õppemeetodist ja (3) millist mõju lasteaiaõpetajad tajuvad arutelu rakendamisel laste arengule.

Intervjuu küsimuste sobivuse väljaselgitamiseks viidi läbi prooviintervjuu, et selgitada välja küsimuste selgus ja arusaadavus uuritavatele. Prooviintervjuu toimus 10. veebruar 2020. Prooviintervjuud läbi viies tegi intervjueerija tähelepaneku, et mugavam oleks uuritavatel, kui ka nendel oleks võimalik küsimusi paberil jälgida. Järgnevate intervjuude läbiviimisel andis intervjueerija intervjueeritavatele jälgimiseks küsimustiku.

Prooviintervjuu läbiviimine andis intervjueerijale esmased oskused ja valmiduse põhiintervjuude läbiviimiseks. Intervjueerija sai oskuse liikuda küsimustest sujuvalt edasi. Hiljem prooviintervjuud läbi kuulates otsis töö autor vastuseid oma uurimisküsimustele. Kuna prooviintervjuu andis vastuseid uurimisküsimustele ja muudatusi vaja teha ei olnud, kaasati ka prooviintervjuu vastused andmeanalüüsi.

Intervjuu alguses kordas intervjueerija üle intervjuu korralduse ja andis intervjueeritavale ka intervjuu küsimused (Lisa 1). Intervjueerija salvestas intervjuu telefonirakendusega Voice

Memos. Intervjueerija tänas intervjuu lõpus intervjueeritavat ja pakkus võimalust täiendada oma vastuseid, kui need on transkribeeritud. Töö autor transkribeeris intervjuud ning saatis need seejärel e-maili teel viiele intervjueeritavale, kes soovisid võimalust oma vastuseid täiendada. Uuritavatest täiendasid ja parandasid transkriptsioone viiest soovinust uuritavast üks.

Andmeanalüüs

Andmeanalüüsi esimeseks etapiks oli transkribeerimine. Töö autor transkribeeris intervjuude salvestised täies mahus käsitsi wordi faili. Kõige pikem transkriptsioon oli 5 lk pikk ning kõige lühem 2,5 lk pikk. Transkriptsioonide keskmine pikkus oli 3,5 lk. Kokku oli transkribeeritud teksti 24,5 lk. Transkriptsioonide vormistamisel kasutati Times New Roman kirjastiili, suuruses 12 ning reavahega 1,5. Keskmiselt kulus ühe intervjuu transkribeerimiseks 1,5 tundi. Intervjuude analüüsimisel lähtuti transkribeeritud intervjuudest. Intervjuude analüüsi aluseks olid bakalaureusetöö uurimisküsimused. Andmeanalüüsiks rakendati kvalitatiivset suunatud sisuanalüüsi, mis võimaldas keskenduda peamiselt tekstis olulistele tähendustele (Kalmus, Masso, & Linna, 2015). Intervjuu tulemused kodeeris töö autor käsitsi, kodeerimise käigus märgiti ära võimalikult palju tähenduslikke üksuseid, mille tulemusel püütakse intervjueeritavate mõtteid edasi anda tervikuna (Kalmus, Masso, & Linna, 2015). Tähenduslikele üksustele antud nimetustest moodustasid koodid. Lisa 2 on näide koodi tekkimisest tähenduslikest üksustest. Saadud koodid sorteeriti teemade sisu alusel ja tekitati omakorda kategooriad. Lisa 3 on näide, kuidas koodidest tekkis kategooria.

Andmeanalüüsi usaldusvääruse tagamiseks kodeeris autor korduvalt intervjuusid ja kaasas kodeerimisprotsessi kaaskodeerija, kellel paluti üht enda poolt vabalt valitud intervjuud kodeerida. Pärast kodeerimist suheldi Messengeri videokõne vahendusel ning võrreldi omavahel tekkinud koode. Läbirääkimistel kaaskodeerijaga leiti, et kodeerimise tulemus oli hea (enamik kattus) ning üksikutele ebakõladele leiti lahendus, seega hinnati kodeerimisel saadud analüüsi tulemused usaldusväärseteks.

Tulemused

Andmeanalüüsi tulemused esitatakse kolme uurimisküsimuse kaupa. (1) Milline on lasteaiaõpetajate arusaam arutelu olemusest ja tähtsusest? (2) Kuivõrd teadlikud on lasteaiaõpetajad arutelust kui õppemeetodist? (3) Millist mõju tajuvad lasteaiaõpetajad arutelu kui

õppemeetodi rakendamisel laste arengule? Iga uurimisküsimuse juures tuuakse välja selle kohta moodustunud kategooriad ja nende tõlgendamiseks kasutatakse illustreerivaid tsitaate läbi viidud intervjuudest. Tsitaadis on märgitud kaldkirjas ja intervjuueeritavate poolt antud vastustest välja jäänud osad on tähistatud järgnevalt: /.../. Vastaja ehk intervjuueeritav on edaspidi märgitud vastava pseudonüümiga.

Õpetajate arusaamad arutelu olemusest ja tähtsusest

Esimeseks uurimisküsimuse „Milline on lasteaiaõpetajate arusaamad arutelu olemusest ja tähtsusest?“ alla tekkis seitse kategooriat milleks oli, arutelu tunnused, arutelude ettevalmistamine, arutelu ülesehitus, arutelude läbiviimine, laste roll arutelus, õpetaja roll arutelus, arutelu kasulikkus.

Intervjuueeritud õpetajad peavad hommikuringi üheks osaks arutelu. Arutelu tunnusena tõid intervjuueeritavad välja probleemi olemasolu ja laste osaluse. Õpetajad toovad üksmeelselt välja, et hea arutelu saab alguse lapse tõstatatud probleemist või küsimusest. Intervjuueeritavad on arvamusel, et väga tähtsal kohal on kindlad reeglid ja rutiinsed tegevused, et lapsed teaksid juba, mis toimuma hakkab. Intervjuueeritavate arvates ei pea olema laste osalus arutelus ainult kaasa rääkimine, vaid ka kuulamine ja kaasamõtlemine. Arutelu ajal peaks saama kõik lapsed võimaluse oma arvamust avaldada ja seisukohti selgitada. Arutledes liiguvad lapsed õpetaja abiga mingi lahenduse suunas. Õnnestunud aruteluks peavad õpetajad seda, kui lapsed püsivad piirides, teema ei valgu liialt laiali, arutelul on tulemus ja lapsed saavad sealt ka mõne uue teadmise.

Intervjuueeritav 2: Arutelu on mingisuguse probleemi lahendamine, lapsel tekib mingi küsimus ja siis me hakkame seda arutlema. Mina proovin vaikselt nagu lahendusi pakkuda aga samas nad nad ise jõuavad selleni, läbi küsimuste.

Intervjuueeritav 1: /.../ kui ma esitan mingi üldise küsimuse, lapsed vastavad ja siis ma täiendan seda ja sellest kujuneb mingi selline laste enda mõtted, kogemused...

Intervjuueeritav 1: /.../ hea arutelu on see, kus laps saab mingi uue teadmise...

Intervjueeritavate arvates toimub arutelu siis, kui lastel on piisav sõnavara ja mingi maailmapilt juba olemas. Intervjueeritavad tõid välja, et kõige parem on juba arutleda 6-7 aastastega lastega.

Intervjueeritav 2: Arutlemisoskus ei ole igalühel selline nagu see võiks olla, et see laps peaks olema teatud vilumusega. Tal peab olema sõnavara, ta peab oskama lauseid moodustada, tal peab olema mingisugune silmaring. Ta ei saa ju päris õhust arutleda. Mingid teadmised peavad lapsel olema /.../

Intervjueeritavad viivad endi sõnul arutelusid läbi enamasti spontaanselt, ega valmista neid eriti ette, kuid siiski kasutavad väga paljusid elemente, mida kasutatakse planeeritud aruteludes. Intervjueeritavad toovad välja, et siiski on olemas reeglid, et räägib üks laps korraga ja aruteludele aitab kaasa mingi ese, mis annab lastele märku, kelle kord on rääkida. Õpetajad on arvamusel, et spontaansed arutelud õnnestuvad paremini, kuna need on laste endi algatatud. Intervjueeritavad, kes on aga planeerinud arutelusid, toovad välja, et ettevalmistusena otsivad välja teemaga seotud õppematerjale. Aruteludeks on õpetajad otsinud välja sobiva pildimaterjali, jutu või luuletuse. Intervjueeritavad väitsid, et teevad endale küll peas valmis plaani ja valmistavad ette pidepunktid või küsimused, millest peaksid kinni pidama teema läbimisel, kuid siiski suunavaid küsimusi arutelude läbiviimiseks nad ette ei valmista. Täpsustavate küsimustena kirjeldavad intervjueeritavad pigem teadmiste kontrollimiseks mõeldud küsimusi, kui arutelu suunavaid küsimusi.

Intervjueeritav 4: Mingid küsimused, punktid on ikkagi, mis ma olen enda jaoks välja mõelnud. Mis ma tahan, et need lapsed omandaksid, pidepunktid panen kirja ja siis sealt kaudu hakkab suunavate küsimustega. Aga mingeid spetsiaalseid küsimusi ma nii ei kirjuta endale.

Intervjueeritav 2: /.../ spontaanselt tulevad nad paremini, sest siis on nad laste algatatud sel hetkel...

Intervjueeritud õpetajad kirjeldavad enamasti arutelu ülesehitust järgnevate tegevuste kaudu: (1) õpetaja tutvustab lastele hommikuringi teemat, (2) küsib mõne küsimuse, mille tulemusel algab arutelu, (3) lapsed arutlevad, (4) tehakse kokkuvõtte. Arutelud algavad teema sissejuhatusega või mõne video, jutukese, probleemi sõnastamise, luuletuse jms.

Intervjueeritavad toovad välja, et arutelud algavad ka kindlate faktiteadmiste uurimisest.

Intervjueeritavad ootavad laste aktiivset osalemist, mitte ainult kaasa rääkimisega vaid ka lihtsalt kuulamisega. Arutelu ajal on õpetajale toeks pidepunktid, mida teemaga läbida tahetakse, kuid oma arutelusid õpetajad ei toeta ettevalmistatud suunavate küsimustega. Kui intervjueeritavad märkavad, et laste aktiivsus hakkab hääbuma võtavad nad teema kokku.

Intervjueeritav 7: Ma arvan, et õpetaja algatab arutelu, enamasti, kui see on planeeritud. Teeb mõningase sissejuhatuse ja siis lubab lastel hakata arutlema. Kui vajadus, siis aitab seda küsimustega toetada. Küsib võibolla täpsustavaid küsimusi. Jälgib seda kulgu ja vaatab, kas lastel on tema abi vaja selles või ei ole. Ja mingil hetkel, aitab siis kokkuvõtte ehk lõpetuse teha.

Intervjueeritav 4: /.../ tutvustan neile seda teemat. Ja siis sellest tekibki küsimus, et kui palju ja mida te teate sellest teemast. Ja hakkabki see vestlusring, arutelu pihta. Ja lõpuks toimub siis kokkuvõtte, mida me siis teada saime selle teema kohta. Kellel mis meelde jäi ja igäiks saab öelda 1-2 asja, et mis tal sellest teemast meelde jäi, et kinnistada seda asja.

Õpetajate sõnul algavad arutelud tavaliselt laste enda esitatud küsimusega. Hommikuringis läbiviidavad arutelud kestavad keskmiselt 10 minutit, kuid väideti et, lapsed on võimelised teemat kandma edasi ka järgnevatesse päevadesse. Arutelud lõpetatakse siis, kui on näha, et lastel enam uusi ideid pole. Intervjueeritavad leidsid, et huvitava teema põhjal on lapsed võimelised arutlema kuni 30 minutit.

Intervjueeritav 7: Mõnikord on lapsed suutelised mingit teemat päevast päeva edasi kandma, nad tulevad kodust võibolla uue teadmise või asjaga. Kui aga mõelda ühte arutelu algusest lõpuni siis on nad võimelised 30 minutit küll rääkima.

Lasteaiaõpetajad avaldasid arvamust, et laste roll arutelus on üsna suur, lisaks kaasa rääkimisele, peavad lapsed suutma keskenduda ja teemat jälgida. Aruteludes näitab aktiivset osalust see, et lastel tekivad teemaga seoses küsimused või pakuvad lapsed ise hoopis välja mõne arutelu teema. Laste roll aruteludes on jagada oma kogemusi ja teadmisi teistele osalistele. Kõige olulisemaks pidasid intervjueeritavad laste oskust kuulata, ilma teiste laste mõtetele vahele segamiseta. Intervjueeritavad toovad välja ka selle, et aruteludes on oluline see, et õpetajad ei pea

arutelude ajal kedagi korrale kutsuma. Intervjueeritavad leiavad, et laste osalus aruteludes võib olla lasteaedades ainult keskendunult kuulamine, mis aitab samuti lastel teadmisi salvestada ja hiljem erinevaid seoseid luua. Kuigi intervjueeritavad mainivad, et laste osalus aruteludes võib olla ka ainult kuulamine, toovad nad välja siiski tähelepaneku, et on lapsi, kes ei julge või ei taha aruteludes osaleda, ning jäävad seetõttu tagaplaanile.

Intervjueeritav 7: /.../ ma arvan selline, kus vastastikku jagatakse ja kuulatakse kaaslast. Et mõlemal poolel on võimalus öelda, mis ta soovib ja üritatakse siis enda teksti siduda sellega, millest sa räägid.

Intervjueeritav 6: Ma arvan, et kui laps midagi kaasa ei räägi siis sellest pole midagi hullu, peasi et ta kuulaks. Et ta oleks keskendunud ja kuulaks.

Intervjueeritav 1 : /.../ jutustab kõrval oleva sõbraga, keegi juba lööb kuskil kedagi /.../ tundsin, et lapsed on nagu kohal ja et ei olnud väga vaja korrale kutsuda ja kõik nagu kuulasid.

Uuritavad tunnistasid, et kui lapsed on aruteludes osalised siis nad õpivad. Intervjueeritavad toovad välja, et tajuvad laste õppimist siis, kui lastel tekivad teema kohta küsimused. Kui lastel tekib küsimusi siis järelikult on teema laste jaoks sobiv või on suutnud õpetaja teha teema piisavalt huvitavaks. Intervjueeritavat väitsid, et lapsed õpivad siis, kui neil on põnev, teema neid huvitab või on nad selle ise hoopis välja pakkunud.

Intervjueeritav 4: Ma ei mäleta mis teema see oli, aga teema osas läks see hommikuring totaalselt mets. Aga sellest minu teemast, koorus välja hoopis teine teema, mis lastele meeldis ja see oli väga põnev ja põhjalik. Neil oli niipalju küsimusi ja oma arvamust hästi palju. Läks hästi põnevaks.

Intervjueeritavad arvasid, et õpetaja roll peaks olema aruteludes algataja, suunaja ja ülevalhoidja. Kuigi intervjueeritavad mainivad kõik, et õpetaja peaks olema aruteludes suunaja, ei oska nad anda täpseid selgitusi, mida siis suunaja aruteludes täpsemalt teeb. Kuid intervjueeritavad toovad välja, et loodetavasti räägivad õpetajad arutelude ajal vähem, kui lapsed. Intervjueeritavad tunnistasid, et ei jäta laste valesid vastuseid aruteludes tähelepanuta. Kui lapsed

on öelnud arutelude ajal valesid vastuseid, siis intervjueeritavad üritavad suunata last õigeid vastuseid leidma või siis mingitel juhtudel ka ütlevad lastele, et nende vastus on vale. Samas aga toovad intervjueeritavad välja, et lastel on täielik õigus ka valele vastusele.

Intervjueeritav 6: Ma arvan, et õpetaja on see, kes selle arutelu teema lahti teeb. Teinekord võibolla ei olegi, lastel tulevad ise mõned teemad. Õpetaja roll on põhiliselt suunata, et lapsed püsiksid teemas.

Intervjueeritav 2: Ideaalne õpetaja ei räägi üldse rühmas, olen ma viimasel ajal kuulnud. Et sa annad väikse seemne ja edasi läheb nagu /.../ jälgija, vaatleja ja dokumenteerija.

Intervjueeritav 7: Ma arvan, et siin pole valesid vastuseid, see on tema teadmine sellest teemast, või selles arutelus. Aga me võime alati arutleda, kas me saame seda kuidagi kontrollida, infot juurde otsida, vanematelt küsida. Vahel saame infot kontrollida ja ümber lükata. Mõnikord võibki olla, et sellel päeval on see, see tõde.

Intervjueeritav 2: See on lapse arvamus, tal on õigus sellele valele vastusele.

Intervjueeritavad toovad välja, et arutelud arendavad lapsi ja arutelud annavad laste kohta infot. Õpetajad saavad teada, millised teemad lapsi huvitavad, millised on laste teadmised teemade kohta ja lisaks võivad õpetajad saada ka tagasisidet ise enda töö kohta. Eelkõige näevad lasteaiaõpetajad, et arutelud annavad lastele juurde esinemis julgust ja oskuse oma mõtteid presenteerida. Intervjuudes selgitati, et arutelud annavad oskuse kuulata teiste laste mõtteid ja aitab jõuda arusaamisele, et on ka teistsuguseid tõdesid. Õpetajad toovad välja, et arutelude pidamine annab lastele võimaluse turvalises keskkonnas põhjendada oma vaateid, hiljem on neil lihtsam seda praktiseerida juba väljaspool lasteaeda.

Intervjueeritav 7: Kindlasti oluline. See on vajalik igapäeva elus, sul on vaja igapäevaselt igasuguseid situatsioone lahendada, sul on vaja oma kaaslastega, täiskasvanutega, isa, emaga, sõpradega väljaspool lasteaeda, põhjendada miks sa midagi tahad ja kui sa oled kogunud seda

turvalises keskkonnas, siis pole see sinu jaoks mingi probleem, teha seda kuskil väljaspool.

Teadlikud arutelust kui õppemeetodist

Teise uurimisküsimuse „Kuivõrd teadlikud on lasteaiaõpetajad arutelust kui õppemeetodist?“ alla tekkis neli kategooriat milleks oli, rakendamine õppetegevuses, arutelu eesmärgid, soodustavad tegurid ja takistavad tegurid.

Intervjueeritavad toovad välja, et arutelud on õppimisprotsessi loomulik osa ja arutelud toimuvad terve päeva vältel nii õppetegevuses, kui ka igapäeva tegevustes. Intervjueeritavad hulgas oli ka neid, kes tõid välja, et arutelusid on parem pidada nädalalõpus, kui nad on jaganud eelnevad päevad nädalateema kohta mingeid teadmisi.

Intervjueeritav 2: Pigem nädala lõpupoole, kui olen juba mingeid teadmisi jaganud lastele.

Intervjueeritavad toovad välja, et arutelu peamiseks eesmärgiks lasteaias on laste maailmavaate ja silmaringi rikastamine. Teiseks oluliseks eesmärgiks peavad intervjueeritavad, et arutelud õpetavad olema kannatlikud. Arutelude kaudu õpivad lapsed tunduvalt paremini ja omandavad erinevaid teadmisi. Intervjueeritavate sõnul on arutelu vahva suhtlus viis, mille eesmärk on laste omavaheliste teadmiste vahendamine.

Intervjueeritav 4: Põhiline eesmärk oleks see, et rikastada nende maailmavaadet, silmaringi ja et nad oma elus igapäeva toimingutes hakkama saaksid.

Intervjueeritav 7: See on väga vahva viis lastega suhelda. Saada nende teadmiste kohta tagasisidet soovide, huvide kohta tagasisidet, saada oma töö kohta tagasisidet, erinevate teemade kohta, minule see meeldib.

Kõik intervjueeritavad kinnitavad, et õppekava kuidagi arutelusid ei takista, pigem soodustab, kuna Koolieelse lasteasutuse riiklik õppekava annab hulgaliselt teemasid, mida saaks läbida aruteludega. Kuid intervjueeritavad toovad välja, et õpetajal peab olema oskus, et arutelusid lõimida õppekavaga.

Intervjueeritav 6: Tegelikult õppekavas ei pea nii kinni olema. Sa võida arutelusid läbi viia ükskõik mis teema juures, pead lihtsalt ise leidma selle, kuidas arutelusid õppekavaga siduda.

Intervjueeritavad peavad takistavateks teguriteks hoopiski laste vähest sõnavara ja laste erinevat vanust rühmades. Kuid üldiselt on intervjueeritavad arvamusel, et muid takistavaid tegureid pole. Samas aga sooviksid intervjueeritavad saada koolitust või teadmisi, kuidas oleks õige arutelusid läbi viia.

Intervjueeritav 1: /.../ kolme aasta jooksul esimene kord, kus me päriselt saame hommikul midagi teha, kuna eelnevad aastad on olnud, kas mõni erivajadustega laps, või liiga väike 1,7 aastane näiteks, kes ei ole nagu lasteaiaiga väga sina peal.

Mõju laste arengule

Kolmanda uurimisküsimuse „Millist mõju tajuvad lasteaiaõpetajad arutelu kui õppemeetodi rakendamisel laste arengule?“ alla tekkis kolm kategooriat, milleks oli: uued teadmised, arendab lapsi, uued oskused.

Intervjueeritavad toovad välja, et arutelud aitavad lastel salvestada uusi teadmisi lihtsamalt, eriti kui on teema, mis lapsi ennast huvitab. Väideti, et uued teadmised salvestuvad ka nendel lastele, kes ise küll kaasa ei räägi aga kuulavad teiste laste mõtteid seotud teemaga.

Intervjueeritav 4: Kasu on mõlemapoolne, lapsed omandavad uusi teadmisi ja õpetaja saab ülevaate oma rühma lastest...

Intervjueeritavad loetlevad erinevaid õppekava valdkondi, kus näevad laste arengut tänu aruteludele. Kõik intervjueeritavad toovad välja, et peamiselt areneb laste keel ja kõne, kuna arutelude aeg peavad lapsed leidma sõnu ja tekitama selliseid lauseid, mis aitaksid kõikidel aruteludes osalenutel mõista, mis nad öelda soovivad.

Intervjueeritav 1: /.../ areneb peamiselt sõnavara /.../

Intervjueeritavad sõnul toetab arutelu erinevate oskuste arengut eneseväljendus-, seoste loomise-, põhjendus- ja suhtlemisoskust. Intervjueeritavad toovad välja, et just nende oskuste omandamisel saavad lapsed ka tulevikus hakkama.

Intervjueeritav 7: Selline koostöös või üksteisega arvestav suhtlus, mis aitab nagu igapäevase rahuliku keskkonna loomisel. Kui lapsel on see

oskus ja nad oskavad põhjendada, rahulikult rääkida, korrektselt ennast väljendada, mis on sellises kiirustavas ühiskonnas väga oluline. Meil endil, kui ka lastelgi.

Arutelu

Töö esimeseks uurimisküsimuseks oli: „Milline on lasteaiaõpetajate arusaam arutelu olemusest ja tähtsusest?“ Intervjuu põhjal võib väita, et intervjueeritud õpetajad mõistavad arutelu olemust ja tähtsust ühtmoodi. Õpetajate arusaam arutelust on kooskõlas (Eesti Keele Instituut, 2019) ja (Hess, 2004) poolt sõnastatud arutelu tunnustega, arutelu on vestlus, milles osaleb vähemalt kaks osapoolt. Arutelud on seotud laste kuuldu või nähtuga ja arutelud aitavad jõuda mingi probleemi lahenduseni. Arutelude pidamiseks on vajalik teema. Siinse uurimuse tulemused näitavad, et aruteludes on kõige olulisemal kohal lapsed ja nende aktiivsus. Lasteaiaõpetajate arusaam arutelu olemusest ja tähtsusest on sarnane klassiõpetajate arusaamaga (Pamberg-Mägi, 2019).

Intervjuude tulemused näitavad, et õpetajad on teadlikud arutelude ülesehitusest. Sissejuhatavas osas tutvustavad õpetajad tavaliselt teemat ja esitavad küsimuse, enamasti tuleb välja, et õpetajad ootavad küsimusele siiski faktipõhiseid vastuseid. Käesoleva uurimuse õpetajate arvates, et arutelus on olulisel kohal laste aktiivsus, mida rõhutab ka Alvermann jt (1991), kuid samas toovad õpetajad välja, et ka lihtsalt kuulaja rollis olevad lapsed saavad samuti teadmisi ja nendel areneb kuulamisoskus. Intervjuudest tuleb välja, et õpetajad on teadlikud oma suunaja rollist ja lapsed presenteerivad oma ideid julgelt, kuid õpetajad ei oska teadlikult kaasata kõiki lapsi arutellusse. Arutelud küll lõppevad kokkuvõtte ja lahenduse sõnastamisega, kuid intervjuudest ei selgunud, et intervjueeritavad annaksid hinnanguid arutelu protsessile koos lastega, nii nagu arutelu lõpuosas on oluliseks pidanud Säre (2018).

Kokkuvõtvalt võib öelda, et õpetajad kehtestavad aruteludeks reegleid, mida on edukaks arutelu toimimiseks vaja, seda on korduvalt rõhutanud ka Fisher (2005). Õpetajad kasutavad jutupalli või mõnda muud eset, et lapsed saaksid sõna kordamööda ja ei räägiks üksteisele vahele. Samas kirjutab Klemmer (2013), et vajalik oleks reeglite määramisel kaasata lapsi ja lasta lastel seada aruteludeks mõni isiklik eesmärk, kuid intervjuude põhjal ei tule välja, et lapsi reeglite tegemisel kaasataks.

Intervjuudest selgus, et peamiselt viivad õpetajad arutelusid läbi spontaanselt, mistõttu võib oletada, et nad ei valmista arutelusid ette süsteemselt ja piisava põhjalikkusega. Säre (2018)

kirjutab, et avatud ja mõtlema suunavate küsimuste, skeemide joonistamine, laste joonistamine jms planeerimine arutelu protsessi, aitaks paremini julgustada lapsi osalema, samuti aitaks see paremini kaasata kõiki lapsi korruga. Kuid käesoleva bakalaureusetöö uuringu tulemustest selgus, et õpetajad ei valmista end aruteludeks piisavalt ette. Pamberg-Mägi (2019) korraldatud uuringust selgus samuti, et õpetajad ei valmista end aruteludeks piisavalt ette. Mis võibki põhjustada seda, et õpetajate ebapiisava ettevalmistuse tulemusel ei suuda õpetajad kaasata kõiki lapsi korruga arutellusse.

Intervjuudest tuleb selgelt esile, et õpetajad kasutavad arutelusid siis, kui on vaja jõuda mingi probleemi lahenduseni või mõne järelduseni. Õpetajad nimetavad, et arutelud on verbaalne probleemi lahendamine ja lapsed tajuvad seoseid, mille tulemusel saavad ka ise oskuse lahendada probleeme. Hessi (2004) ning Kivi ja Sarapuu (2005) kirjutavad samuti, et arutelu on mingi probleemi lahenduseni jõudmine verbaalselt, arutelu eeldab lapse mõtlemisostkust, mille tulemusel suudab laps väljendada oma arvamust.

Uuringus osalenute intervjuude põhjal võib öelda, et õpetajad rakendavad arutelu pigem kindlate teadmiste õpetamiseks ja õpitu meeldetuletamiseks, kuid mitte argumenteeritud arutelu pidamiseks. Kirjanduses ja varasemates uurimustes on aga korduvalt rõhutatud, et arutelud pole faktiteadmiste kontrollimiseks, vaid võimalus reflekteerida olemasoleva kogemuse üle, kõrvutada uusi teadmisi, märgata seoseid ja mõtestada enda maailmapilt (Fisher, 2005; Kikas, 2008).

Töö teiseks uurimisküsimuseks oli: „Kuivõrd teadlikud on lasteaiaõpetajad arutelust kui õppemeetodist?“ Intervjueeritavate vastuste põhjal võib väita, et nad on teadlikud arutelust kui õppemeetodist, õpetajad peavad arutelu kui õppeprotsessi loomulikuks osaks ja rakendavad arutelusid igapäevaselt. Õpetajad peavad arutelusid huvitavateks ja keskmiselt kestavad arutelud 10 minutit. Intervjueeritavad toovad välja, et õppekava kuidagi arutelusid ei takista, vaid pigem soodustab, kuna õppekava annab hulgaliselt teemasid, mida saaks läbida ainult aruteludega. Siit saab järeldada, et arutelu, kui nüüdisaegse õpikäsituse õppemeetodit kasutatakse koolieelse lasteasutuse õppetöös Ezzedeeni (2008) järgi võimaldavad arutelud lasteaiaõpetajal integreerida õppekava valdkondi ja arendada üldoskuseid. Arutelu on õppemeetod, mis võimaldab lastel õppida uurimise ja suhtlemise kaudu, saada aru seostest ja reageerida arutelu teemale vastavalt.

Töö kolmandaks uurimisküsimuseks oli: „Millist mõju tajuvad lasteaiaõpetajad arutelu kui õppemeetodi rakendamisel laste arengule?“ Töö tulemuste põhjal võib välja tuua, et õpetajad tajuvad arutelu meetodi kasutamisel ühelt poolt laste eneseväljendus-, mõtlemis- ja

kuulamisoskuse arengut, teiselt võimalust uute teadmiste saamiseks ja maailmapildi avardumiseks ja seoste loomiseks. Intervjueeritavad näevad seega arutelu meetodis sarnaseid arendavaid oskuseid eneseväljendus-, mõtlemis ja kuulamisoskuse arenguks, mida toovad välja ka Fisher (2005), Säre (2018) ja Säre, Luik ja Tulviste (2016). Käesoleva uurimuse tulemused viitavad ka sellele, et arutelude käigus õpivad lapsed suhtlema ja põhjendama. Seda kinnitavad ka varasemad uurimuste tulemused, kus leiti, et arutelu meetod arendab laste põhjendusoskuste arengut (Säre, Luik, & Tulviste, 2016; Vesi, 2018).

Kokkuvõtvalt võib öelda, et kõik uurimisküsimused said tulemustest vastused.

Lasteaiaõpetajad on arutelu meetodist teadlikud ja kasutavad seda õppetegevustes. Õpetajad märkavad arutelude rakendamise tulemusena erinevate oskuste arengut lastel.

Praktilise väärtusena võivad selle töö tulemused olla abiks lasteaiaõpetajatele mõistmaks, et arutelu on nüüdisaegse õpikäsituse õppemeetod, mis aitab saavutada erinevaid Koolieelse lasteasutuse riikliku õppekava eesmärke. Teiseks praktiliseks väärtuseks on autori enda areng uurijana ja lasteaiaõpetajana sai autor teadmisi, millised etapid on vajalikud heaks aruteluks läbiviimiseks.

Töö piirangud ja soovitus edasiseks uurimiseks

Käesoleva bakalaureusetöö piiranguna toob autor välja, et autor oli algaja andmete koguja ja omas vähest kogemust intervjuerijana. Sellest tulenevalt võisid jääda tulemused kesisemaks. Selle piirangu vältimiseks oleks võinud uurija viia läbi kaks prooviintervjuud ja leida rohkem erinevaid võimalusi, et esitada lisaküsimusi. Lisaks käesoleva töö raames saab veel ühe piiranguna välja tuua valimi väiksuse, valim koosnes 7 lasteaiaõpetajast, kuid suurema valimi puhul oleks võimalik saada rohkemat informatsiooni ja tulemused võinuks olla hoopis mitmekülgsemad.

Piiranguna võib välja tuua veel selle, et töö sisaldab vaid lasteaiaõpetajate hinnanguid, nende endi tõlgenduste põhjal ja puudub selge ülevaade, kuidas õpetajad reaalselt arutelusid läbi viivad. Seega võiks tulevikus viia läbi sarnast uuringut koos hommikuringi vaatluseteega, mille tulemusel selguks täpsemalt, kuidas lasteaiaõpetajad arutelusid tegelikult õppetegevustes rakendavad.

Tänuõnad

Suur tänu kõikidele lasteaiaõpetajatele, kes olid nõus uurimuses osalema, nende vastutulelikkuse ja koostöövalmiduse eest. Suured tänuõnad juhendaja Egle Särelle, kes oli nõuga abiks bakalaureusetöö valmimisel. Kõige erilisema tänu soovib töö auto aga edastada oma perele, mõistva ja toetava suhtumise eest.

Autorsuse kinnitus

Kinnitan, et olen koostanud ise käesoleva lõputöö ning toonud korrektselt välja teiste autorite ja toetajate panuse. Töö on koostatud lähtudes Tartu Ülikooli haridusteaduste instituudi lõputöö nõuetest ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega.

Merli Murumaa

/allkirjastatud digitaalselt/

18.05.2020

Kasutatud kirjandus

- Alvermann, D. E., O'Brien, D. G., & Dillon, D. R. (1990). What teachers do when they say they're having discussions of content area reading assignments: A qualitative analysis. *Reading Research Quarterly*, 296-322.
- Cassidy, C. (2012). Philosophy with children: Learning to live well. *childhood & philosophy*. Rio de Janeir.
- Ezzedeen, S. R. (2008). Facilitating class discussions around current and controversial issues: Ten recommendations for teachers. *College Teaching*, 56(4), 230-236.
- Eesti Keele Instituut. (2019). Külastatud aadressil <http://www.eki.ee/dict/>.
- Eshach, H., Wu, H., Hwang, F., Hsu, Y. (2014). Whole Class Dialogic Discussion Meets Taiwan's Physics Teachers: Attitudes and Culture. *J Sci Educ Technol*, 23, 183–197.
- Fisher, R. (2005). *Õpetame lapsi mõtlema*. Tartu: AS Atlex.
- Gaut, B., & Gaut, M. (2015). *Filosoofilised arutelud väikeste lastega*. Tartu: Kirjastus Studium.
- Haridus- ja Teadusministeerium, Tallinna Ülikool & Tartu Ülikool (2017). Õpikäsitusest ja selle muutmisest. Külastatud aadressil https://www.hm.ee/sites/default/files/har_min_broshyyr_12lk_est_veebi.pdf
- Hess, D. E. (2004). Discussion in social studies: Is it worth the trouble?. *Social Education*, 68(2), 151-157.
- Kalmus, V., Masso, A., & Linno, M. (2015) Kvalitatiivne sisuanalüüs. Külastatud aadressil <http://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalyys>
- Kidron, A. (1999). 122 õpetamistarkust. Tallinn: Andras ja Mondo.
- Kikas, E. (2008). Tunnetusprotsesside areng. E. Kikas (Toim). *Õppimine ja õpetamine koolieelses eas* (lk 19-38). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kivi, L., & Sarapuu, H. (2005). Keel ja kõne. K. Henno (Toim). *Laps ja lasteaed* (lk 227-255). Tartu: AS Atlex.
- Klemmer, S. (2013). *Philosophizing with children*. Retrieved from http://igniteresearch.org/wp-content/uploads/2013/12/Philosophizing-withchildren_Simone-Klemmer.pdf.
- Koolieelse lasteasutuse riiklik õppekava, (2008). *Riigiteataja*. Külastatud aadressil <https://www.riigiteataja.ee/akt/12970917?leiaKehtiv>.

- Krull, E. (2018). *Pedagoogilise psühholoogia käsiraamat*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Käis, J. (1991). Kuidas saavutada õige suhe õpetaja ja õpilase töö vahel? *Isetegevus ja individuaalne tööviis* (lk 37-54). Tallinn: Koolibri.
- Laherand, M-L. (2008). *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: Infotrükk
- Matthews, G. B. (2006). *Filosoofilised vestlused lastega*. Tallinn: Eesti Päevalehe AS.
- Männamaa, M., & Marats, I. (2009). Lapse üldoskuste areng. E. Kulderknup (Toim). *Üldoskuste areng koolieelses eas* (lk 5-43). Tartu: Kirjastus Studium
- Oras, K. (2016). *Väärtuskasvatustlike eesmärkide saavutamine lasteraamatute kaudu lastega filosoferimise meetodit kasutades 6-7aastaste lastega*. Publitseerimata bakalaureusetöö. Tartu Ülikool
- Pamberg-Mägi, K. (2019). *Klassiõpetajate arusaamad arutelu olemusest*. Publitseerimata magistrیتöö. Tartu Ülikool.
- Säre, E. (2010). *Filosoofiliste vestluste ja tegevuste rakendamise võimalused lastega ühe algklassi näitel*. Publitseerimata magistrیتöö. Tartu Ülikool.
- Säre, E., Luik, P., & Fisher, R. (2016). Supporting educational researchers and practitioners in their work in education: Assessing the verbal reasoning skills of five- to six-year-old children. *European Early Childhood Education Research Journal*, Volume 24, 638-651
- Säre, E., Luik, P., & Tulviste, T. (2016). Improving Pre-schoolers' reasoning skills using the philosophy for children programme. *Trames : Journal of the Humanities and Social Sciences*, 20 (3), 273–295.
- Säre, E., Tulviste, T., & Luik, P. (2019). The function of questions in developing a preschooler's verbal reasoning skills during philosophical group discussions. *Early Child Development and Care*, 189:4, 555-568, DOI: 10.1080/03004430.2017.1331221
- Säre, E. (2018). *Developing the reasoning skills of pre-schoolers through Philosophy for Children*. University of Tartu. Tartu.
- Vesi, K. (2018). *5-7aastaste laste põhjendamisoskuse arendamine lastega filosoferimise meetodi abil ühe tartu lasteaiarühma näitel*. Publitseerimata bakalaureusetöö. Tartu Ülikool.
- Vögiotski, L. (2006). Õppimine ja areng koolieelses eas. A. Tiko (Koost). *Klassikalisi artikleid vene arengupsühholoogiast*. Tallinn: AS Kirjastus Ilo.
- Õunapuu, L. (2014). *Kvalitatiivne ja kvantitatiivne uurimisviis sotsiaalteadustes*. Tartu Ülikool.

Zoller, E. (2008). *Väikesed filosoofid*. Tallinn: Kirjastus Ilo.

Lisad

Lisa 1. Intervjueerija intervjuu küsimused

Tere! Mina olen Tartu Ülikooli haridusteaduste instituudi üliõpilane Merli Murumaa. Kirjutan bakalaureusetööd teemal “ Arutelu nüüdisaegse õpikäsituse õppemeetodina õpetajate hinnangul koolieelse lasteasutuse õppetöös”. Uurimistöös uurin järgnevaid põhiküsimusi:

Milline on lasteaiaõpetajate arusaam arutelu olemusest ja tähtsusest?

Kuivõrd teadlikud on lasteaiaõpetajad arutelust kui õppemeetodist?

Millist mõju tajuvad lasteaiaõpetajad arutelu kui õppemeetodi rakendamisel laste arengule?

1.Mis teeb Teie/Sinu arust ühest hommikuringist hea hommikuringi?

2.Palun kirjelda üht hommikuringi, mis oli Teie/Sinu meelest parim?

Miks see oli parim?

Mille poolest erines see teistest hommikuringidest?

3.Milline peaks olema laste osavõtlikus hommikuringides? Miks? Kuidas?

4.Mis on Teie/Sinu arust arutelu?

5.Millal Te/Sa arutelu kasutate?

6.Millised on arutelu plussid?

7.Mis on arutelu miinused?

8.Missugune arutelu on Teie/Sinu arust hea arutelu?

9.Kuidas olete/oled tavaliselt arutelusid läbi viinud? Spontaanselt või planeerides?

10.Kui olete planeerinud arutelusid, siis kuidas olete neid kavandanud? (küsimused, ideekaart, kavand, teema, läbi viimise koht)

Missugune see arutelu oli?

11.Võrreldes oma viimast kahte arutelu, palun kirjelda, kuidas need algasid ja lõppesid?

12.Kaua Teie/Sinu arutelud tavaliselt kestavad? 5Min, 10min?

13.Kui pikk on olnud kõige pikem arutelu?

14.Missugune on laste roll arutelus?

15.Kuidas võimaldate aruteludes lastel oma arvamust avaldada?

16.Kas lapsed väljendavad oma ideid julgelt? Põhjenda?

17. Kas laste oma ideede väljendamine on hea asi? Miks?
18. Kuidas reageerite õpetajana laste valedetele vastustele, rühma arutelude ajal?
19. Milline peaks olema õpetaja roll aruteludes?
20. Kes räägib arutelu ajal rohkem, kas õpetaja või lapsed?
21. Millised on Teie/Sinu eesmärgid kogu rühma arutelude läbiviimisel? Selgitage?
22. Palun kirjelda kogu rühma arutelu ülesehitust?
23. Mida Te/Sa üldiselt arvate arutelust? Miks?
24. Kuidas Teie/Sinu arvates arutelud lapsi arendavad?
25. Kas arutlemine on oluline või pigem mitte? Palun põhjendage?
26. Kas Te/Sa nõustute väitega, et rühma arutelud on huvitavad? Miks?
27. Kas Te/Sa nõustute väitega, et rühma arutelud on ajaraiskamine? Miks?
28. Millised on Teie/Sinu arvates kogu rühma arutelu eesmärgid?
29. Millisel määral võimaldab õppekava kogu rühma arutelusid?
30. Milliseid erinevaid õppekava punkte aitavad arutelud saavutada?
31. Tooge/Too näiteid, milliseid valdkondi (õppekavast) aitab arendada arutelu?
32. Palun tooge/too näiteid, milliseid õppekava eesmärke olete saavutanud arutelude käigus?
33. Kas olete/oled õppinud arutelu juhtimist või lugenud selle kohta kuskilt?
34. Milliseid teadmisi soovite/soovid saada arutelude kohta, kui õppemeetodist?

Intervjuu eesmärk oli uurida Teie arusaamu arutelu meetodi kohta. Kas on midagi, mida arvate, et peaksite ütlema või lisama, et paremini mõista teie arvamusi arutelude kohta? Teie nõusolekul saadetakse intervjuu transkriptsioon Teile kirjalikult e-mailile, et saaksite vajadusel oma vastuseid kirjalikult täiendada.

Lisa 2. Täenduslikust üksusest koodi moodustamine

Täenduslik üksus	Kood
Hommikuring algab alati sellega, et ma panen ühe hommikumuusika tööle, see on kergelt meditatsiooniline, siis nad teavad juba, et peavad oma mänguasjad ära panema, ringi võtma ja siis lähen mina sinna.	Rituaalne tegevus
tere ring	
...ütlen lastele, et meil hakkab hommikuringi aeg, siis nad teavad, et hakkavad koristama ja toovad oma toolid.	

Lisa 3. Koodidest kategooriate moodustamine

Kood	Kategooria
Rituaalne tegevus Lapsed kuulavad Lapsed räägivad Lapsed on kohal Õpetaja suunaja	Arutelu tunnus
Muusika Luuletused, jutud Videod Tegelased Pildimaterjal	Erinevad vahendid ja meetodid

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Merli Murumaa,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „ARUTELU NÜÜDISAEGSE ÕPIKÄSITUSE ÕPPEMEETODINA ÕPETAJATE HINNANGUL KOOLIEELSE LASTEASUTUSE ÕPPETÖÖS“, mille juhendaja on Egle Säre, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Merli Murumaa

18.05.2020